

A nemzetek közeledése és a népek barátságának megszilárdulása

„Feltétlen rá kell mutatni arra, hogy a nem orosz népek mindinkább töreksenek az orosz nyelv elsajátítására, amely gyakorlatilag a Szovjetunió nem orosz népeinek második anyanyelve lett, a nemzetek közötti megértés eszköze, továbbá eszköz arra, hogy minden nemzet és nemzetiség hozzájusson a Szovjetunió összes népei kultúrájának és a világ kultúrájának eredményeihez [...] Országunkban a nemzetek közeledésének folyamata megy végbe, fokozódik a társadalmi egyöntetűségük. A kommunizmus általános kibontakozó építse során létrejön majd a nemzetek teljes egysége.”

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusa. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 230.

Nicolae Ceaușescu beszéde a magyar és a német nemzetiségű dolgozók Tanácsai együttes ülésén, 1984. december 27.

„Valóban – ahogy mondtam és ahogy mondták mindazok, akik felszólaltak – a nemzeti kérdés teljes megoldást nyert országunkban, és mindennemű diverziós próbálkozás, a kérdés mindennemű hangoztatása csak félrevezeti az illető embereket vagy népeket, csak rosszabbra fordítja a népek és országok közti viszonyt. Határozottan vissza kell vernünk az ilyen külföldi reakciós körök ama próbálkozásait, hogy beavatkozzanak belügyeinkbe, hogy torzítsák és meghamisítsák a romániai realitásokat! Nem véletlen, hogy miközben egyre nagyobb eredményeket érünk el a hazai szocialista építőmunkában, a legreakciósabb imperialista, újfasiszta, horthysta körök a szocializmussal szembeni gyűlöletükben rágalmazzák és befeketítik a romániai realitásokat.”

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 401.

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A Brezsnyev-doktrína és a szovjet nemzetiségpolitikai fordulat kelet-közép-európai következményei

A kommunista pártok 1969. június 5-ei moszkvai konferenciája sikerrel koronázta a Szovjetunió hosszas erőfeszítéseit, hogy helyreállítsák a kommunista táboron belül a hatvanas években megingott tekintélyüket. Leonid Brezsnyev szovjet pártfőtítkárság az összes kommunista párt nevében kijelentette, hogy a Szovjetunió az imperialisták összeesküvésétől mentette meg Csehszlovákiát. A **Brezsnyev-doktrína** értelmében 1968-ban katonai beavatkozással fojtották el a prágai eseményeket. Az 1965. szeptemberében megszületett Brezsnyev-doktrína kimondta, hogy ha a szocializmus akár egyetlen országban is veszélybe kerül, az veszélyt jelenthet az egész szocialista táborra. Ezért a Szovjetunióknak mint a „legerősebb és legfejlettebb szocialista hatalomnak” joga van beavatkozni mindazon „testvérország” belügyeibe, ahol a szocializmust – úgy mond – veszély fenyegeti.

A Szovjetunióban végbement politikai változások, a brezsnyevi személyi kultusz kiteljesedése és a különböző nemzetiségek kapcsolatára vonatkozó új politikai tézisek meghirdetése befolyással volt a szocialista tábor országaira és az ott élő magyar közösségek életére is. A hatvanas évek közepén jelent meg

és a hetvenes években teljesedett ki az a szovjet tézis, amely a nemzetiségek és a nemzetek közeledését és fejlődését szorgalmazta. A tézis kimondta, hogy a szocializmus fejlődésének új szakaszában a népek és nemzetek közeledése következtében meg fog jelenni egy új nemzet – a **szovjet nemzet**. A Szovjetunióban, a nem orosz tagköztársaságokban ez a koncepció az oktatás és egyáltalán a közélet eloroszosításában nyilvánult meg. Nem a hagyományos nemzet revidiálása volt a cél, hanem a nemzetesítés révén legitimációhoz jutott hatalmi berendezkedések erősítése. Ebben a nemzetesítésben nem vehetett részt az Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország. A szovjet hatásnak is betudhatóan a Magyarországgal szomszédos szocialista országok magyarságpolitikáján végigtekintve az idő előrehaladásával megfigyelhető a nemzeti elem és a nemzeti érdekek előtérbe kerülése. Ez maga után vonta a magyar kisebbségek azonosságtudatát megerősítő intézményrendszer kiépítésének fékezését, ugyanakkor a magyar kisebbségi elitnek különböző ellenállási megmozdulásait is.

Csehszlovákiában az 1969. áprilisában kezdődött és az 1989. november 17-ei prágai bársonyos forradalommal véget ért

Husák-korszakot (Gustav Husák 1975 és 1989 között volt Csehszlovákia államfője) a „normális szocializmushoz való visszatérés” kezdeti „ellenreformációs” lendülete, majd az 1970-es évek közepén jelentkező önelégültség, végül a nyolcvanas években az önkorrekcióra képtelen belső megmerevedés jellemezte. 1969. áprilisában az Alexander Dubček helyett a CSKP főtítkárává választott Gustav Husák nagy lendülettel látott hozzá az ország „normalizálásához”. A kivégzések nélküli, csendes

Az európai kommunista és munkáspártok találkozója, közepén Kádár János

Leonid Brezsnyev

Gustav Husák

Nicolae Ceaușescu

terror a hetvenes évek elején nem kímélte az 1968-as nyári forradalmat támogató magyar kisebbség hangadó személyiségeit, s az általuk irányított Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületét sem. A szlovák kormányon belül **Nemzetiségi Tanácsot** hoztak létre, amely az illető nemzetiségek (magyarok, ukránok) számára szociálpolitikai, oktatási és kulturális kérdésekkel foglalkozó munkabizottságokat állított fel. Mindezek ellenére a hetvenes évek eleje az eredetileg proklamált kisebbségpolitikai törekvésektől való elkanyarodás időszaka volt.

Először Szabó Rezsőt mentették fel a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöki tisztségéből és elnökségi tagságából, majd 1970-ben megszüntették Dobos László tárca nélküli nemzetiségi miniszteri posztját is. A szlovák hatóságok ugyanakkor elérték azt is, hogy a Csemadok korábban hallgatólagosan eltűrt, korlátozott politikai érdekképviselési lehetőségei szűk korlátok közé kerüljenek. A Csemadok, amely addig politikai érdekvédelmi szervezetként működött, 1971-től kikerült a Nemzeti Frontból, és csak mint művelődési szervezet működött.

Ugyancsak a hetvenes évek első felében következett be az oktatási és **nyelvhasználati jogok beszűkítése** is. Az oktatási tárca részéről folyamatos próbálkozások történtek a szlovák tannyelv bevezetésére a magyar tannyelvű iskolákban. Ugyanekkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország és Csehszlovákia számos politikai kérdésben ellentétbe fog kerülni egymással. A hetvenes évek második felében indult a szlovákiai magyar értelmiségiek ellenzéki tevékenysége. A nyolcvanas évek elejére a szlovákiai magyar közösségen belül felnőtt az értelmiség új generációja, amely a kommunista rendszerrel szemben egyértelműen elutasító magatartást tanúsított. 1978-ban a Charta '77 – prágai ellenzéki mozgalom – hatására megalakult a **Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága** Duray

Gustav Husák Kádár Jánossal

Miklós irányításával és felvette a kapcsolatot a magyarországi ellenzékiekkel. A hatóságok letartóztatásokkal, kihallgatásokkal válaszoltak. 1983-ban létrejött a fiatal magyar írók független csoportja, az Iródia. Az iparosítás és az azzal járó betelepítések következtében több szlovákiai településen is csökkent a magyar lakosság aránya.

Romániában a belpolitikai életben az 1968-as csehszlovákiai események enyhülést, „liberalizálódást” eredményeztek. Ceaușescu pártfőtitkár nem értett egyet a prágai reformokkal, de nyugati megítélésének és szimbolikus tökéjének fenntartása miatt elítélte a szovjet beavatkozást. A liberalizáció látszata ellenére a Román Kommunista

Duray Miklós

KRONOLÓGIA

1964. október 14. A Szovjetunió Központi Bizottsága felmenti Nyikita Hruscovot. A Központi Bizottság első titkára, 1966-tól főtitkára, Leonid Brezsnyev lesz.

1968. augusztus 20. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés országainak katonai intervenciója Csehszlovákiában.

1968. augusztus 21. Nicolae Ceaușescu elítéli a Varsói Szerződés csapatainak előző napi bevonulását Csehszlovákiába.

1970. február 18–20. Budapesten megegyezés születik a szlovákiai magyar diákok magyarországi felsőfokú oktatási intézményekben való önköltséges továbbtanulási lehetőségéről.

1970. május 11. A Csemadok KB pozsonyi ülésén kezdetüket veszik a szervezeten belüli tisztogatások.

1971. április 28. A szlovák kormány a Csemadokot és az ukrán szövetséget kizárja a Szlovák Nemzeti Frontból és a szlovák Művelődési Minisztérium irányítása alá helyezi.

1971. július 6. A kínai és észak-koreai útján látottak-tapasztaltak hatására Nicolae Ceaușescu új kultúrpolitikát hirdet meg.

1974. április 10–12. A csehszlovák–magyar barátsági szerződés aláírásának 25. évfordulója alkalmából Kádár János vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség látogat Csehszlovákiába. A látogatásról kiadott közleményből a csehszlovák ellenvetés miatt kimarad az a kitétel, miszerint a nemzetiségek fontos szerepet töltenek be a két ország népei barátságának ápolásában.

1976. április 12–16. Prágában tartja XV. kongresszusát Csehszlovákia Kommunista Pártja, amelyen a vendégként felszólaló Kádár János – a nemzetiségek híd szerepét kiemelve – hangsúlyozza a nemzetiségi együttműködés fontosságát.

1977. január 1. Cseh ellenzékiek közlése a Charta 77 elnevezésű kiáltványt, amelyben felszólítják a csehszlovák alkotmányos szerveket az emberi és polgári jogok betartására.

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os Memorandumából

„Az 1974-es alkotmány Szerbiát gyakorlatilag három részre osztotta. [...] Szűkebb Szerbia politikai és jogi státusa teljesen tisztázatlan, mivel sem köztársaságnak, sem tartománynak nem tekinthető. [...] A túlzottan széles körű és alkotmányosan szilárdan megalapozott autonómia két újabb szóróványt alakít ki a szerb nép körében. [...] Az autonómia kiszélesítését a nemzetek közötti egyenjogúság növelésével és a közügyek hatékonyabb intézésével indokolták. A hatvanas évek koszovói eseményei figyelmeztettek, mire vezethet az autonómia kiszélesítése. Vajdaság nagyobb autonómiájára gyakorlatilag nem volt ok. Az autonómia kiszélesítése nagy lökést adott a bürokratikus autonómia törekvéseknek, a szeparatizmus vészjósló, korábban nem létező jelenségeinek, a gazdasági bezárkózásnak, a politikai voluntarizmusnak. Megnőtt azon személyek hatása a Vajdaságban és azon kívül, akik azon félrevezető információkat terjesztették, hogy a szerb nép „szerbiaiakra” és „vizenituli szerbekre (prečani)” osztható. [...] A tartományok mai viselkedése bizonyítja, hogy teljes egészében a szeparatista, autonómiára törekvő erők lettek úrrá a helyzeten. Így a Szerb Köztársaságnak az öt alkotó nép érdekében nincs módja az életbe vágó kérdésekben egységesen fellépni. [...] Elsősorban a szerb népről van szó, és a szerb nép államáról. A nemzet, amely hosszú és véráldozatokkal járó küzdelme során saját államhoz jutott, amely saját kezével teremtette meg a polgári demokrácia kereteit, és amely az utóbbi két háborúban 2,5 millió honfitársát veszítette el, megérte, hogy egy felsőbb utasításra összeálló pártbizottság döntse el, hogy az új Jugoszláviában eltöltött négy évtized után egyedül neki, a szerb népnek nincs saját állama.”

Pro Minoritate, 1999. Tél.
110–111.

Párt kisebbségpolitikáját továbbra is a ketősség jellemezte. Az RKP 1965. július 19–24. között megrendezett IX. kongresszusán mondott beszédében Nicolae Ceaușescu főtitkár a „nemzetiségi kérdést” „végre teljesen megoldott” problémának nevezte. 1968 júniusában Ceaușescu elutasította a magyar kisebbség új „statútuma” elfogadásának szükségességét, ugyanakkor létrehozták a **Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát**. Viszonylag rövid idő elteltével azonban bebizonyosodott, hogy a szervezet szerepe pusztán formális tanácsadói, és nincs joga még a plenáris ülés összehívására sem. Az 1969–1980 közötti időszakban a tanács tevékenysége semmilyen konkrét hatást nem gyakorolt az RKP kisebbségpolitikájára, az 1980-as években pedig szerepe a pártpolitikának a társadalmi, kulturális és gazdasági élet néhány területén való terjesztésére korlátozódott. Ugyancsak 1970-ben hoztak létre egyes, a magyar kisebbség kulturális életére nagy hatást gyakorló sajtó- és médiaorgánumokat is, többek között a Kriterion Kiadót, a román televízió magyar adását, *A Hét* című kulturális hetilapot.

Ceaușescu Kínában és Észak-Koreában tett látogatásai alatt szerzett benyomásai ihlették az 1971-ben közzétett **„júliusi téziseket”**. Ezek közreadását követően kezdetét vette a radikális resztalinizáció és a személyi kultusz időszaka, amelynek drámai következményei voltak a magyar kisebbségre nézve is. A Ceaușescu által kíméletlenül érvényesített **nemzeti kommunizmus** programja álcázás nélkül igyekezett létrehozni egy etnikailag homogén államot akár erőltetett asszimiláció révén is. Elkezdődött a magyar nyelvű oktatás még fennmaradó intézményeinek fokozatos felszámolása, a magyarok bizonyos szakmákhoz való hozzáféréseinek ellehetetlenítése vagy korlátozása, a magyar többségű erdélyi városok etnikai homogenizációja, amiben a nagyarányú lakásépítés és iparfejlesztés fontos szerepet kapott. 1984-től kezdődően az „együttélő nemzetiség” fogalma fokozatosan eltűnt a nyilvános beszédből, helyét a „magyar származású román dolgozók” fogalom vette át. Még a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa megnevezést is Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsára változtatták. A gazdasági helyzet romlásával és az életszínvonal csökkenésével a magyarellenés propaganda egyre agresszívebbé vált.

E folyamat felgyorsulására a magyar közösség tagjai értelmiségi ellenállási mozgalmak megszervezésével és törvénytelen vagy törvényes formában zajló, Magyarországra vagy a Nyugatra irányuló tömeges kivándorlással válaszoltak. Ismertek olyan esetek, amikor

a Securitate megtorló intézkedései magyarokat hajszoltak öngyilkosságra.

A nemzetiségi szempontból leginkább heterogén összetételű **Jugoszláviában** a kisebbségi kérdés megoldásának vezérelve a föderalizmus, illetve az autonómia lett. A szovjet modelltől eltérően ez nem egyszerű dicslet volt, hanem a nyolcvanas évekig működő valós társadalomszervezési rendszer. Az önálló nemzetként elismert szerbek, horvátok, szlovének, montenegróiak, macedónok és később a boszniai muzulmánok saját köztársaságot alakíthattak. Az öngazgató társadalmi modellben nemzetiségként nyilvántartott magyarok, románok, szlovákok, törökök, csehek, bolgárok, ruszinok különböző nyelvi és kulturális jogokkal rendelkeztek. A koszovói albánok, valamint a bánáti és a bácskai magyarok ezen túlmutatóan területi autonómiával felruházott tartományokban éltek a szerb köztársaságon belül. A szétszórtnan élő etnikai csoportok, zsidók, oroszok, vlahok a szétszórtságuktól függően rendelkeztek vagy sem kulturális jogokkal. Nem volt lehetőség vertikális, csak horizontális szerveződésekre: nem lehetett külön nemzetiségi önszerveződések létrehozni, csakis szakmai szervezeteket.

A Vajdasági Autonóm Tartomány lakosságának 22%-át kitevő magyarok széles körű **nyelvi és kulturális jogokkal** rendelkeztek. A tartomány öt hivatalos nyelve közül az egyik a magyar volt. Az újjáédesített egyetemen és a szabadkai pedagógia főiskolán magyar tanszékek működtek, az utcanevüket pedig kiírták az ott élő kisebbségek nyelvén is. A vajdasági magyarok helyzetét az is vonzóvá tette, hogy földjeiket nem államosították és, hogy nagyobb volt a nyitás a Nyugat irányába. A jugoszláv modell gyenge pontját a különböző tagköztársaságok közötti rivalizálás jelentette és a számos területen érzékelhető szerb fölény.

Az 1974-es alkotmány a köztársaságok irányában decentralizálta a hatalmat és ezzel a politikai-ideológiai helyett regionális-nemzeti pluralizáció alakult ki. A különböző nemzetek, főleg a horvátok szeparatizmusát Josip Broz Tito, a jugoszláv köztársaság elnöke erős kézzel fojtotta el. Tito 1980-ban bekövetkezett halála után a jugoszláv modell válságba került. A tényleges irányítás a föderatív szervezettől átkerült a köztársasági elit kezébe. Mindezt fokozta az országot sújtó gazdasági válság is.

A kialakuló válsághelyzet befolyásolta a vajdasági magyarok életét is. Az újjáéledő szerb nacionalizmus szellemében a szerb elit fokozatosan megnyirbálta az előzőleg létező és jól működő nyelvi és kulturális jogokat.

Nemzetközi folklórfesztivál Zágrábban, 1966

1983-ban szétverték a vajdasági magyarok kulturális életében progresszív szerepet játszó, Sziveri János vezette *Új Symposion* szerkesztőségét. A Milošević vezette szerb elit az 1988-as „joghurtforradalmat” követően, 1989-ben fölszámolta a koszovói és vajdasági tartományi autonómiát. Jugoszláviában 1989 előtt nem került sor a magyar kisebbségi különérdekek intézményesítésére. A Vajdasági Autonóm Tartomány időszakában a Major Nándor, a vajdasági autonómia utolsó vezetője által irányított magyar politikai elit a tartományi autonómián

és a jugoszlavizmuson keresztül igyekezett érvényesíteni a magyarság érdekeit.

A Csehszlovákiában és Romániában a magyar kisebbséggel szemben folytatott politika egyre nagyobb gondot jelentett a szocialista táboron belüli egységet megőrizni próbáló magyar külpolitikának. Ilyen körülmények között a **Magyar Szocialista Munkáspárt** megpróbálta újrafogalmazni a lenini nemzeti-ségpolitika alaptételeit, hangoztatva a kisebbségek hídszerepét a Magyarország és a szomszédos országok közötti kapcsolattartásban.

1978. áprilisában Duray Miklós a magyar iskolák kétnyelvűsítése elleni tiltakozás céljából megszervezi a Csehszlovákiai Magyar Nemzetiség (1979 őszétől: Kisebbség) Jogvédő Bizottságát.

1982. március Nagyváradon elkészül az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat első száma (1981. decemberi dátummal). Szerkeszti: Ara-Kovács Attila, Tóth Károly és Szöcs Géza.

1983 tavaszán Püski Sándor New York-i kiadójánál megjelent Duray Miklós *Kutyaszorító* című önéletrajzi esszéje.

1984. május 10. Másodszor is tartóztatták Duray Miklóst. Nemzetközi tiltakozásra egy év múlva helyezik szabadlábra.

1988. augusztus Aradon tárgyal Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, a minisztertanács elnöke és Nicolae Ceaușescu, az RKP főtitkára, államelnök.

1989. október 4. A magyar külügyminisztérium diplomáciai úton tiltakozik azért, mert Románia kormánya nem engedélyezte az október 6-i megemlékezést Aradon. Október 6-án Szűts Pál nagykövet – bár a környéket lezárták – el tudja helyezni az emlékhelynél koszorúját.

IRODALOM

Arday Lajos: *Reformok és kudarcok. Jugoszlávia utolsó évtizedei és ami utána következett.* BIP, Budapest, 2002

Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története.* Magvető Kiadó – Magyar Füzetek, Budapest – Párizs, 1991.

Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: *A Szovjetunió története.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Tudja-e?

■ Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár személyi kultusza annyira erős volt, hogy 1979-ben a „dolgozók követelésének” ürügyén irodalmi Lenin-díjat kapott, amit még J. V. Sztálin sem adott magának. A *Kis föld*, az *Újjászületés* és a *Szűzföld* című könyvei egyes szám első személyben adják elő Brezsnyev hőstetteit a háborúban, az ipar és a mezőgazdaság frontján. A díjjal gyakorlatilag a főtitkár Brezsnyevet nyilvánították az ország egyik legjobb írójának. A három művet iskolai fakultáció keretében tanították az oktatási intézményekben.

■ A jugoszláv vezetésnek nemzetiségi szempontból az albánok jelentették a legnagyobb gondot. A Koszovó tartományban többségben élő albánok több, emberéletet is követelő tüntetéssel fejezték ki nemtetszésüket a belgrádi döntésekkel szemben. Tüntetésekre került sor 1966-ban, 1968-ban, majd 1981-ben, amely halálos áldozatokkal járt. A koszovói autonómia felszámolása után, 1989-ben pedig fegyveres összecsapásokra került sor a hadsereg és az albán ellenállók között.